

Kỷ niệm 270 năm Ngày sinh Phan Huy Ích (12/12/1751 -12/12/2021)

Phan Huy Ích – nhà chính trị, ngoại giao, nhà văn hóa lớn của dân tộc Việt Nam

Phan Huy Ích được biết đến là một vị quan đại thần đã trải qua ba triều đại Lê trung hưng, Tây Sơn và Nguyễn. Sinh thời, ông có nhiều công lớn trong lĩnh vực ngoại giao, nổi bật nhất ở thời Tây Sơn. Không những vậy, ông còn là nhà trước tác lớn, có công lao đối với nền văn học dân tộc Việt Nam.

Phan Huy Ích tự Khiêm Thụ Phủ, Chi Hòa, hiệu Dụ Am, Đức Hiên. Thuở bé ông tên là Huy Duệ, rồi đổi là Công Huệ, sau vì kiêng tên bà Đặng Thị Huệ vợ chúa Trịnh Sâm, mới đổi là Huy Ích. Ông sinh ngày 12 tháng 12 năm Canh Ngọ (1751), niên hiệu Cảnh Hưng thứ 11 (1750), tại làng Thu Hoạch, huyện Thiên Lộc, phủ Đức Quang, trấn Nghệ An, nay là xã Thạch Châu, huyện Lộc Hà, tỉnh Hà Tĩnh. Ông là con trai cả Bình chương đô đốc Phan Huy Cận (1722-1789), anh trai Tiến sĩ Phan Huy Ôn (1755-1786). Năm 1771 (tròn 20 tuổi), Phan Huy Ích đỗ Giải Nguyên (tức đỗ đầu khoa thi Hương) tại trường Nghệ An.

Sau khi đỗ Giải Nguyên, Phan Huy Ích được trao một chức quan nhỏ tại trấn Sơn Nam. Ông trở thành học trò, rồi thành con rể của Ngô Thì Sĩ (1726-1780) kể từ giai đoạn này. Năm 1775 (năm tròn 24 tuổi), Phan Huy Ích đỗ Hội Nguyên Tiến Sĩ. Anh vợ của Phan Huy Ích là Ngô Thị Nhậm cũng cùng đỗ Tiến Sĩ trong khoa này. Một lần nữa, đây là vinh dự đặc biệt của dòng Phan Huy, bởi trước đó 19 năm (năm 1754), thân phụ ông là Phan Huy Cận cũng đỗ Hội Nguyên Tiến Sĩ như thế.

Một năm sau khi đỗ Hội Nguyên Tiến Sĩ, Phan Huy Ích lại dự tiếp kì thi Ứng Chế và ông cũng đã đỗ trong khoa này. Từ đó, hoạn lộ của Phan Huy Ích ngày một rộng mở. Dưới triều Lê Trung Hưng, ông được trao chức Hàn Lâm Viện Thừa Chi, Đốc Đồng trấn Thanh Hoa và Thiêm Sai ở phủ chúa Trịnh. Cũng trong khoảng thời gian này, Phan Huy Ích được cử lên Nam Quan để ứng tiếp sứ giả của nhà Mãn Thanh.

Năm 1780, con trưởng của chúa Trịnh Sâm là Trịnh Tông (cũng tức là Trịnh Khải) đã âm mưu làm chính biến nhưng không thành. Trịnh Sâm đã tiến hành một cuộc đàn áp rất tàn khốc. Không ít quan lại và đại thần bị bức tử. Bấy giờ, vì là con rể của Ngô Thì Sĩ và là em rể của Ngô Thị Nhậm, Phan Huy Ích cũng bị công kích từ nhiều phía khác nhau, ông cáo bệnh để xin từ quan nhưng không được, vì thế, ông liền đóng bè ở dưới sông, xa lánh mọi đồng僚 cũng như thuộc chức, mỗi tháng chỉ đến công đường một lần. Năm 1785, khi tình hình chung đã tương đối tạm ổn định, Phan Huy Ích mới trở lại với việc quan. Cuối năm đó, ông được trao chức Hiến Sát Thanh Hoa.

Năm 1786, quân Tây Sơn do Nguyễn Huệ chỉ huy đã ồ ạt tiến ra Bắc. Chúa

Trịnh là Trịnh Tông bị bắt và tự tử dọc đường áp giải. Vua Lê lúc bấy giờ hèn yếu và bạc nhược, không đủ khả năng, càng không đủ uy tín để điều khiển mọi hoạt động của triều đình. Thấy Nguyễn Huệ đã rút đại quân về Nam, phe đảng của họ Trịnh lại nổi lên. Sau những cuộc tranh giành khá ác liệt, Trịnh Bồng đã nắm được ngôi chúa, đó chính là Yên Đô Vương. Trong thời gian ở ngôi chúa ngắn ngủi của Yên Đô Vương, Phan Huy Ích được trao chức Đô Cấp Sự Trung, kiêm Thiêm Sai ở phủ Chúa, Đốc Thị ở trấn Nghệ An kiêm Tán Lý Quân Vụ ở trấn Thanh Hoa... Năm 1787, khi tướng Tây Sơn là Vũ Văn Nhậm cầm quân ra đánh Nguyễn Hữu Chỉnh, Phan Huy Ích liền về Sài Sơn và ẩn mình tại đó. Thời làm quan cho vua Lê chúa Trịnh của Phan Huy Ích cũng chấm dứt từ đó.

Dưới triều Tây Sơn - Nguyễn Huệ, Phan Huy Ích đã ra hợp tác với Tây Sơn (giữa năm 1788). Ông được Nguyễn Huệ trao chức Tả Thị Lang bộ Hộ, tước Thụy Nham Hầu. Sau khi nhận chức tước, Phan Huy Ích theo Nguyễn Huệ vào Phú Xuân. Cuối năm đó, Quang Trung - Nguyễn Huệ đã quét sạch quân Thanh ra khỏi bờ cõi chỉ với một cuộc hành quân thần tốc và một trận quyết chiến chiến lược ở Ngọc Hồi - Đống Đa đã trừng trị đích đáng hành động phản quốc hại dân của Lê Chiêu Thống.

Chiến tranh kết thúc, Phan Huy Ích và Ngô Thì Nhậm được Quang Trung tin cậy giao cho trọng trách thiết lập mối quan hệ bang giao hữu hảo với Mãn Thanh. Bằng tất cả tài năng và sự khôn khéo của mình, cùng với Ngô Thì Nhậm, ông đã có công hiến rất xuất sắc trên mặt trận đấu tranh ngoại giao. Năm 1790, Phan Huy Ích cùng với Ngô Văn Sở, Nguyễn Duật, Vũ Huy Tấn và Đoàn Nguyễn Tuấn... đã đưa “giả vương” Phạm Công Trị sang Trung Quốc dự lễ bát tuần khánh thọ của Hoàng Đế Càn Long thành công, khéo léo đến độ không để xảy ra một sơ suất nào.

Năm 1792, Phan Huy Ích được thăng chức Thị Trung Ngự Sử, cùng thời điểm đó Quang Trung qua đời, nội bộ Tây Sơn mất đoàn kết ngày một nghiêm trọng, ông được giao việc viết một số bài để hòa giải nhưng tình hình không tốt hơn được.

Năm 1802, Nguyễn Ánh chiếm lại được toàn cõi nước ta. Phan Huy Ích bị bắt cùng với Ngô Thì Nhậm, sau đó bị đem ra đánh đòn tại Văn Miếu.

Dưới triều Nguyễn, Phan Huy Ích về sống tại Sài Sơn. Ông ở đó cho đến năm 1814 thì vào đất tổ là huyện Thiên Lộc để mở trường dạy học. Ông là một nhà giáo đức độ và tài ba, được người đương thời và đặc biệt là các thế hệ môn sinh rất kính trọng. Ông đã qua đời vào ngày 20 tháng 2 năm Nhâm Ngọ (1822),

Như vậy, trải ba triều đại Lê trung hưng, Tây Sơn và Nguyễn, Phan Huy Ích là vị quan đại thần trung quân, ái quốc, ông đã góp nhiều công lớn trong lĩnh vực chính trị, ngoại giao. Bên cạnh đó, ông còn để lại cho đời nhiều tác phẩm văn học có giá trị. Phần lớn các sáng tác của ông đã được Nhà xuất bản Khoa học Xã hội giới thiệu trong bộ Thơ văn Phan Huy Ích (ba tập, xuất bản năm 1978). Phan Huy Ích được người đời tôn vinh là một trong An Nam ngũ tuyệt (một trong 5 nhà thơ nổi tiếng nhất đương thời), bên cạnh Nguyễn Du, Nguyễn Hành, Nguyễn Huy Tự và Ngô Thì Vị. Thơ Phan Huy Ích được đánh giá tinh tế, có cốt cách riêng, được nhiều người đương thời hết lời ca ngợi. Ngoài sự nghiệp chính trị, ngoại giao, văn học nghệ thuật, Phan Huy Ích còn là một nhà giáo tài năng, một người cha mẫu mực. Đặc biệt, ông còn là thân phụ của nhà bác học Phan Huy Chú (1782-1840).

Nhân kỷ niệm 270 năm Ngày sinh vị đại quan, nhà ngoại giao, nhà thơ lớn Phan Huy Ích, xin được cùng nhìn lại cuộc đời và sự nghiệp trải qua lắm thăng trầm nhưng rất đổi vinh quang của ông, để thấy được những đóng góp to lớn của ông cho dân tộc Việt Nam, cũng như khơi dậy niềm tự hào chung của dân tộc ta đã sinh ra người con tài giỏi như ông.

Gần 3 thế kỷ đã trôi qua, nhưng tấm gương của nhà ngoại giao, nhà thơ, nhà giáo Phan Huy Ích sẽ mãi luôn soi sáng, để thế hệ hôm nay và mai sau tiếp tục học tập và noi theo.

Đinh Nhài